

Vad innebär diskriminering?

**Jämförelser mellan olika grupperns uppfattningar och
med närliggande begrepp**

Samverkansprojektet
”Diskriminering och hälsa”

U/MET, SCB

En kvalitativ undersökning

25 oktober 2006
Ulla Backman
Ing-Mari Boynton
Sara Hoff
Boris Lorenc
Andreas Persson

Innehåll

1	Bakgrund och syften.....	3
1.1	Bakgrund.....	3
1.2	Syfte.....	4
2	Metod.....	5
2.1	Datainsamling	5
2.1.1	Insamlingsmetoder	5
2.1.2	Deltagare.....	5
2.2	Dataanalys	7
2.3	Genomförande	7
3	Resultat	8
3.1	Uppfattningar om begreppet diskriminering	8
3.1.1	Gemensamma drag	8
3.1.2	Särskiljande drag	13
3.1.3	Relationer och samband	17
3.2	Relation till begreppet trakasserier.....	19
3.3	Relation till begreppet kränkning.....	20
3.4	Sammanfattning: jämförelse av begreppen.....	21
3.5	Validering av frågor	22
3.6	Sammanfattning och slutsatser	24
3.6.1	Vad innebär diskriminering?.....	24
3.6.2	Skillnader mellan och inom olika grupper	24
3.6.3	Diskriminering och närliggande begrepp.....	25
4	Några rekommendationer	26
4.1	Känsliga frågor	26
4.2	Om möjligheten att bygga en indikator för diskriminering	27
5	Referenser.....	28
6	Bilagor	29

1 Bakgrund och syften

1.1 Bakgrund

Samverkansprojektet "Diskriminering och hälsa" – DH – initierades år 2004 av Statens folkhälsoinstitut (FHI) och utvecklades till ett samarbete med Jämställdhetsombudsmannen (JämO), Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO), Handikappombudsmannen (HO) och Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO).

DH är planerat att utföras i fyra faser:

- 1) Projektering
- 2) Analys
- 3) Undersökningar
- 4) Kunskapsspridning

De två första faserna genomfördes åren 2004-2005 och sammanfattades sedan i rapporten "Särbehandlad och kränkt? En rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa" (Frykman, 2005:49). Eftersom rapporten lägger fram idéer om fortsatta studier utgör den också en bakgrund till föreliggande undersökning. Bland annat föreslår flera av de experter, som är knutna till DH, att genomföra kvalitativa studier med fokusgrupper och djupintervjuer som datainsamlingsmetoder.

Den läsare som är intresserad av en fylligare bakgrund om DH hänvisas till den tidigare rapporten (Frykman, 2005:49). Här lyfter vi endast fram en kärnbeskrivning av hela projektet samt en beskrivning av den aktivitet som knyts till fas 3 – då dessa har en direkt bäring för den undersökning som rapporteras i denna text.

"Syftet med projektet är att inhämta kunskap och utveckla ett gemensamt förhållningssätt kring begreppet diskriminering för att på så sätt utveckla en eller flera lämpliga metoder för att mäta diskriminering, klargöra vilka samband som finns mellan diskriminering och hälsa, utveckla indikatorer, och sedan sprida resultaten av projektet till aktörer på internationell, nationell, regional och lokal nivå." (Frykman, 2005:49, s.8).

Fas 3, Undersökningar, projekteras i rapporten som

"Den tredje fasen av DH består i att genomföra några av de undersökningar som föreslås i denna rapport. I syfte att fördjupa analysen av den nationella folkhälsoenkäten föreslås några studier av mer kvalitativ natur. Syftet med dessa undersökningar är att validera enkätfrågor kring diskriminering för att på så sätt lära sig mer om vilken betydelse frågorna har för olika grupper i samhället." (Frykman, 2005:49, s.14).

1.2 Syfte

DH gav i början av år 2006 Statistiska centralbyråns centrala metodenhet, U/MET, i uppdrag att i projektets tredje fas genomföra en kvalitativ undersökning.

Syftet med undersökningen var:

- att få ökad kunskap kring självupplevd diskriminering, inte enbart då det gäller samband med ohälsa då det också kan finnas samband med andra faktorer,
- att validera frågor kring självrapporterad diskriminering med utgångspunkt från bl.a. frågorna i folkhälsoenkäten, men även från andra frågeformuleringar. Syftet med valideringen är att utgöra underlag för såväl ett "frågebatteri" som för framtida indikatorer på självupplevd diskriminering.

I uppdraget ingick vidare att utreda gemensamma och särskiljande drag inom, respektive mellan, de olika diskrimineringsgrunderna. En annan fråga var hur diskrimineringsgrunderna relateras till varandra – hur stärker respektive försvagar olika diskrimineringsgrunder varandra?

Undersökningen skulle genomföras utifrån tre diskrimineringsgrunder:

- etnisk tillhörighet
- sexuell läggning
- funktionshinder

Föreliggande rapport behandlar de i uppdraget nämnda frågor och bidrar därmed även till att uppfylla det bredare syftet med undersökningen enligt ovan.

2 Metod

2.1 Datainsamling

2.1.1 Insamlingsmetoder

För insamling av data användes fokusgrupper och djupintervjuer.

En fokusgruppsintervju kan beskrivas som en fokuserad intervju som vänder sig till personer i en grupp som särskilt rekryterats för ett specifikt syfte och som genomförs i en klart definierad form. Att den är fokuserad innebär att intervjun är avgränsad till ett särskilt ämnesområde eller en särskild frågeställning som är fastställd av dem som genomför undersökningen. Grupprocessen bidrar dessutom till att människor får möjlighet att undersöka och klargöra sina åsikter.

En djupintervju eller kvalitativ intervju inriktar sig på fördjupning och förklaring av orsakssammanhang och bakomliggande faktorer. Metoden används för att identifiera de områden eller variabler som är relevanta för uppgiftslämnaren.

Fokusgrupper och djupintervjuer är mycket användbara metoder för att samla in och få ett grepp om relevanta frågeområden, både innehållsmässigt och beträffande språkbruk. Syftet är att få information om spridning av erfarenheter och uppfattningar, inte att nå konsensus eller att ge underlag för att fatta beslut.

Då en studie görs i form av en fokusgrupp eller djupintervju, struktureras genomförandet ofta via en frågeguide. Frågeguiden tas fram utifrån syftet med studien. I denna studie var syftet att få insikt i hur deltagare i fokusgrupper och intervjuer uppfattar och upplever begreppet diskriminering samt närliggande begrep såsom trakasserier, kränkande behandling m.fl.

Frågeguiden (Bilaga 1) bestod således av tre delar: bakgrundsdel, introduktionsdel och sakfrågedel. Bakgrundsdel gav bakgrundsinformation till deltagarna genom att presentera DH; introduktionsdelen hade syftet att få gruppdeltagarna att presentera sig för varandra (denna gjordes endast i fokusgrupper) samt att introducera begreppet diskriminering. Den egentliga guiden (sakfrågedelen) gällde sedan begreppet diskriminering och dess förhållande till begreppen trakasserier och kränkning och bestod av ett antal korta frågor som var avsedda att leda deltagarnas associationer till dessa aspekter (s.k. "probes").

2.1.2 Deltagare

Undersökningen har genomförts som tre fokusgrupper – med en diskrimineringsgrund (enligt ovan) per fokusgrupp – samt ett antal enskilda djupintervjuer. Intervjuerna har genomförts med personer med dels olika diskrimineringsgrunder (enligt ovan), dels med ett antal personer utan någon av ovan nämnda diskrimineringsgrunder. I båda fallen eftersträvades det en bred täckning av de bakgrunds- (demografiska och erfarenhetsrelaterade) variabler som kan påverka upplevelser av diskriminering.

Mångfald och bästa förutsättningar för kommunikation eftersträvades i fokusgrupperna och djupintervjuerna. Detta innebar, mer specifikt, att följande egenskaper sattes som mål för urvalet:

- jämn fördelning mellan kvinnor och män,
- spridning på åldersgrupper: "yngre" (upp till 30 år, ca), "medel" (31 till 55 år, ca) och "äldre" (56 år och uppåt, ca),
- spridning på sysselsättning, som förvärvsarbete, studerande, arbetsökande och pensionär,
- spridning angående vistelsetid i Stockholm (då rekryteringen, av praktiska skäl, var begränsat till framförallt Stockholmsområdet): "kort" (upp till 5 år, ca), "medel" (6 till 10 år, ca) och "lång" (11 år och längre, ca),
- inte vara aktiva i någon intresseorganisation för de diskriminerade, eller på annat sätt jobba med diskrimineringsfrågor; ej heller ha deltagit i alltför många enkäter eller undersökningar om diskriminering.

Dessutom fanns vissa urvalskriterier specifika för de tre diskrimineringsgrunderna.

Sexuell läggning

Ett kriterium var att deltagarna inte skulle definiera sig själva som heterosexuella. Det innebär att personerna föll inom gängse definitioner av homo- eller bisexuella personer. De behövde inte vara helt öppna med sin sexuella läggning.

Etnisk tillhörighet

Deltagarna skulle vara "utrikes födda" – enligt definitionen: personer som är "folkbokförda i Sverige men som är födda i något annat land". De skulle alltså ha flyttat till Sverige vid olika tidpunkter, från andra områden/regioner – som t.ex. Sydamerika, Afrika och Mellanöstern. Målsättningen var att personerna hade levt i Sverige minst fem till tio år.

En person kan ha flyttat till Sverige av många olika skäl. Skäl av typen "professionella skäl" – som innehavare av specialistkunskaper inom något yrkesområde – var mindre intressanta i detta sammanhang, då det ansågs att dessa personer kanske inte har haft lika många erfarenheter av diskriminering som exempelvis de som har flyttat som följd av politiska och andra oroligheter. En blandning av "synlig" utländsk härkomst (t.ex. annan hudfärg än vit, huvudduk) och "icke-synlig" utländsk härkomst eftersträvades i urvalet.

Funktionshinder

I statistiken över funktionshinder utgör "rörelsehindrade" och "hörselskadade" relativt sett stora grupper. Därför var det en målsättning att få med personer från dessa grupper i fokusgrupperna och djupintervjuerna (representanter från den senare gruppen rekryterades under förutsättningen att det var möjligt även för icke-teckenspråksutbildade att kommunicera med dem – t.ex. att få tillgång till lokal med hörselslinga). En tredje grupp från vilken representanter söktes till urvalet var psykiskt funktionshindrade. En ytterligare målsättning var att få en god spridning angående hur länge individerna hade haft funktionshindren.

2.2 Dataanalys

En kvalitativ studie utförs i regel med syftet att öka förståelse för det fenomen som undersöks, snarare än för att få ett numeriskt mått på förhållandet mellan redan kända utfallskategorier. Ett vanligt förekommande krav gällande analys av kvalitativa data är att den skall styras av materialet snarare än av forskarens förväntningar eller förkunskaper.

I föreliggande studie konkretiseras denna princip i att den transkriberade texten utgör grunden för analysen. Ett tillvägagångssätt liknande det som förespråkas inom grundad teori (t.ex. Glaser, 1998) för inledande steg av dataanalysen tillämpades. Texten analyserades genom identifiering av de meningar som bidrar till kunskapen om undersökningsämnet. Dessa utgjorde sedan en grund för identifiering av olika kategorier/koncept och för identifiering av relationer och samband mellan koncepten.

2.3 Genomförande

Utifrån kriterier nämnda i avsnitt 2.1.2 rekryterades sammanlagt 27 personer till fokusgrupper och intervjuer. De flesta rekryteringarna (ett antal djupintervjuer undantagna) gjordes via DH och dess kontakter inom bl.a. föreningar och organisationer. Med andra ord, rekryteringen via "gatekeepers" och "snöbollsurval" tillämpades.

Tre fokusgrupper och 14 djupintervjuer genomfördes mellan den 28 mars och 11 maj 2006: 14 kvinnor och 13 män i åldrarna 19 till drygt 60 år deltog. Dessa personer var födda i sammanlagt sju länder (Colombia, Chile, Mexico, Iran, Italien, Somalia och Sverige). Några hade funktionshinder som hörselskada, synskada, psykiskt funktionshinder, stroke, rörelsehinder, dyslexi (eller en kombination av dessa). Nio stycken var öppet homo- och bisexuella. Tre deltagare var födda i Sverige och saknade alla av de aktuella diskrimineringsgrunderna. De flesta arbetade inom olika områden (17 deltagare), ett antal studerade (6 deltagare), några både arbetade och studerade (2 deltagare), en var arbetsökande och ytterligare en "höll på att gå i pension".

Det kan, för fortsatta studier, noteras att det inte alltid var lätt att få personer att medverka i fokusgrupperna. Gruppen "Etnisk tillhörighet" bestod av fyra personer varav en var tvungen att avvika efter halva tiden (hon djupintervjuades senare för att fullfölja hela frågeguiden). Gruppen "Funktionshinder" bestod också av fyra personer då en person insjuknat och intervjuades vid ett senare tillfälle. Gruppen "Sexuell läggning" bestod av fem personer. Det var tänkt att hålla en fokusgrupp med personer "Utan diskrimineringsgrund" men det blev istället tre intervjuer p.g.a. svåra rekryteringsproblem. Då idealet är att ha fyra till sex personer i varje fokusgrupp ter det sig således klokt att, om ämnet anses känsligt, göra en viss överrekrytering för att vara säker på att det kommer tillräckligt många deltagare. Det var däremot enklare att rekrytera personer till intervjuerna. Det verkar inte kännas lika skrämmande att delta i en intervju som att sitta i en fokusgrupp och tycka till. Spridningen (olika bakgrund) bland deltagarna var, som sades ovan, mycket god och dessutom var engagemanget mycket stort. De flesta hade tänkt till innan och hade många synpunkter som de ville föra fram.

Fokusgrupperna leddes av en moderator. De inleddes med en introduktion där bakgrund och syfte med fokusgruppen klargjordes för deltagarna. Därefter följde en beskrivning av vad deltagarna skulle vara med om, hur fokusgruppen skulle genomföras, ungefärlig tid den kommer att ta och andra eventuella praktiska detaljer.

Därefter började den egentliga fokusgruppen med en inledande presentationsrunda. Under denna fick var och en av deltagarna kort presentera sig själva. Därefter beskrev och kommenterade alla sina respektive erfarenheter och synpunkter utifrån bestämda frågeställningar. Diskussion uppkom många gånger under resans gång.

Fokusgrupperna och intervjuerna spelades in på band. Efter bearbetning av materialet (utskrift och viss redigering) har detta analyserats. Resultaten presenteras i denna rapport. Illustrativa citat från intervjuer och fokusgrupper har lyfts in i rapporten. Referenser till citat, i vad som följer, anger en bokstav – "F" för fokusgrupper (Bilaga 2) och "D" för djupintervjuer (Bilaga 3) – och ett tal som är sidonummer i respektive bilaga.

3 Resultat

3.1 Uppfattningar om begreppet diskriminering

3.1.1 Gemensamma drag

I detta avsnitt beskrivs den uppfattning om innebörden av diskriminering som framkommer i undersökningen gemensamt för alla diskrimineringsgrunder.

Vad innebär diskriminering?

En relativt tydlig tendens framkommer i materialet: uppfattningen att diskriminering är kopplad till att bli negativt behandlad utifrån grupptillhörighet.

...[A]tt man inte behandlas lika som andra och det pga. antingen ursprung, ålder, kön eller någonting annat. [D8]

...[S]ärbehandlad utifrån någon slags applicerad mall – att man blir behandlad utifrån att någon vet vem man är och kategoriserar en liksom...[F35]

Det är när någon blir behandlad som mindre värd, helt enkelt, på grund av... att man är man eller kvinna... att man är tonåring, ung... kan vara att man är invandrare... [D101]

Diskriminering förutsätter någon form av kategorisering där individer delas in i grupper utifrån någon egenskap.

...[V]i människor kategoriserar varandra väldigt fort. Den personen är si eller så, eller man bedömer efter klädsel, eller hur den pratar, eller vad som helst – sätter in varandra i fack... [F35]

...[J]ag kommer att tänka på att man har en uppdelning, någon slags uppdelning i grupper utifrån egenskaper eller karaktäristika eller någonting... diskrimineringen är väl liksom själva konsekvenserna av det tänkandet... [D72]

Respondenterna ger många detaljerade exempel på vad denna negativa behandling kan bestå av. Ofta handlar det om att bli särbehandlad jämfört med andra, exkluderad eller orättvist bemött. Ett annat återkommande tema är att diskriminering innebär att bli hindrad eller begränsad i sina handlingar och möjligheter. Den diskriminerade får sina valmöjligheter inskränkta.

[Diskriminering kan] handla om att man inte får tillgång till samma möjlighet. [F16]

...[A]tt man på grund av sin etniska, eller religiösa bakgrund – kanske inte alltid fått en rättvis behandling... [D18]

Diskriminering, det handlar om att man är förfördelad – att man på något sätt inte får samma behandling eller rättigheter som övriga människor i samhälle... [D65]

Varför sker diskriminering?

Vid närmare anblick framkommer ett mönster angående vilka de olika aktörerna är – vilka som diskriminerar och vilka som blir diskriminerade. Den diskriminerande parten verkar framförallt företrädas av det som är typiskt och normativt i samhället. Den diskriminerade parten karaktäriseras på motsvarande sätt av att de är atypiska angående någon egenskap och därför i minoritet.

...[B]li behandlad annorlunda mot inom citat vanliga människor. [D31]

Man behandlar någon eller några annorlunda för det dom är, eller det dom står för. Något som kanske är lite avvikande... från det är normalt... [D58]

Ett annat mönster som kan urskiljas är att den diskriminerande parten besitter makt att påverka och begränsa andras möjligheter. Den diskriminerande parten representeras i dessa fall av t.ex. myndigheter, arbetsgivare och majoritetsgrupper.

...[D]om skulle ringa och skaffa sina egna prao-platser... så sa dem 'nej, vi är inte intresserade, vi vill inte ha elever från den skolan'... [D101]

För det där innan räknas ändå inte för han är psykiatripatient så jag har ingenting att sätta emot där. [F15]

Makt verkar således kunna vara en central aspekt av diskriminering. Detta kan tyckas vara rimligt. Om diskriminering innebär att individens möjligheter begränsas förutsätter det, i viss mån, att den diskriminerande parten har makten och möjligheterna att åstadkomma sådana inskränkningar. Maktobalansen mellan parterna beskrivs implicit i större delen av materialet men vissa respondenter för även explicita resonemang om maktutövning och diskriminering.

Ligger det inte i själva definitionen av 'diskriminering' att man tillhör en, i någon form, svagare grupp... [D108]

...[D]å diskrimineras jag för mitt utseende eller vikt. Då är makten där. Någon har rätt att stoppa mig. [D113]

Den bild som framkommer om maktens roll i diskriminering är dock på intet vis entydig. Diskriminering verkar inte endast handla om maktutövning där en part har mer makt och inflytande än en annan. Tvärtom, materialet innehåller talrika fall där diskrimineringsgrundsgrupperna beskriver hur de själva diskriminerar andra eller till och med sin egen grupp:

Vissa invandrargrupper diskriminerar andra grupper. De 'umgås inte' med t.ex. turkar, syrier, kurder eller homosexuella. [F12]

I Botkyrka vill t.ex. ortodoxa syrianer inte ha någonting att med kristna syrianer att göra. [D16]

Jag tänker på mig själv i homo-rollen – nu bjuder jag på min dåliga sida här – att jag kan kategorisera och säga 'äh, typ sådana där flator...' [F40]

Även om kategorisering och fördomar, i viss mån, innefattas i exemplen ovan liksom i tidigare exempel, är maktperspektivet betydligt mera otydligt. Även om t.ex. vissa invandrargrupper kan ha högre status än andra är maktförhållandet mellan parterna mer diffust jämfört med tidigare exempel. Vad kan då diskrimineringen uttrycka i dessa fall? Respondenterna ger några exempel:

Alltså att jag måste klanka ner på någon annan för att själv känna mig /bättre/... [F40]

Man försöker hitta syndabockar. [D16]

Även om ovanstående kanske inte är goda exempel på maktutövning så kan de möjligen ändå uttrycka någon form av statusspel där individer sänker andras status för att därmed höja sin egen. Andra respondenter uttrycker människors rädslor för det nya eller annorlunda som en förklaring till diskriminering:

Det svenska samhället är ett litet, slutet samhälle som försvarar sig själv... [F7]

...[M]an vägrar acceptera det nya landet för man fortfarande är... man vill inte tappa greppet om det andra landet. [F13]

Jag tror att det är en rädsla, eftersom de inte känner igen mig. [D43]

Det är 'naturligt' på ett sätt att det är lättare att ha att göra med någon som man kan relatera till... Å ena sidan. Det är så människor fungerar. [F36]

Sammanfattningsvis, kategorisering av människor i fack är något vanligt förekommande hos människor. Alla grupper uttryckte att detta sker, inte bara hos diskrimineringsparten utan även hos dem själva. Kategorisering, allmänt, är en de fundamentala kognitiva funktionerna och har som syfte att underlätta orientering vid informationsinflödet. Att den används även i relation till medmänniskor är således helt förväntat. Kategorisering av människor i grupper verkar ytterligare inbegripa vissa föreställningar om den aktuella gruppen. Dessa föreställningar behöver, enligt materialet, inte vara välgrundade eller korrekta utan kan vara direkt felaktiga, speciellt då de appliceras på den enskilda individen. En arbetshypotes för framtida forskning är att föreställningarna används i syfte att etablera eller bibehålla ett maktförhållande eller en social norm.

Ovanstående processer utspelar sig huvudsakligen på det kognitiva planet. Respondenterna uttrycker emellertid att diskriminering verkar uppstå först då den diskriminerande parten agerar utifrån dessa kategoriseringar och negativa föreställningar. De diskriminerade upplever detta som att de blir exkluderade, särbehandlade och får sina möjligheter inskränkta jämfört med andra.

Olika former av diskriminering

– Medveten och omedveten diskriminering

Det är tydligt i intervjuerna och fokusgrupperna att diskriminering är ett mångfacetterat fenomen som kan belysas från en mängd olika vinklar och delas upp i många olika dimensioner. Ett exempel på uppdelning är att särskilja på medveten och omedveten diskriminering. Medveten diskriminering innebär att den diskriminerande parten har intentionen att negativt särbehandla medan så inte är fallet i omedveten diskriminering. Angående detta har de olika diskrimineringsgruppsgrupperna en relativt gemensam syn.

Oftast är det omedvetet. Det finns en väldig välvilja, åtminstone inom vår vårdsektor, att hjälpa in absurdum. [F19]

... [J]ag tror en del är väldigt omedvetet och jag tycker att det är den diskrimineringen som skadar mest. [D9]

... [J]ag tror att den största diskrimineringen sker omedvetet av våra förutfattade meningar som vi har om olika människor. [D11]

Det verkar som om respondenterna anser att omedveten diskriminering är den vanligast förekommande formen. Alltså, den diskriminerande parten har inte direkt uppsåt att diskriminera utan bara agerar i ett existerande diskrimineringsmönster. Respondenterna uttrycker emellertid att detta också är den mest besvärliga formen av diskriminering eftersom den inte uppmärksammas i lika hög grad samt är svårare att angripa bl.a. eftersom den diskriminerande parten kanske inte ens anser att den gjort något som skadar någon. Sammanfattningsvis verkar respondenterna i alla grupperna anse att detta är en fruktbar uppdelning av diskrimineringsbegreppet.

– Aktiv och passiv diskriminering

Ett annat perspektiv är att skilja på aktiv och passiv diskriminering. Aktiv diskriminering innebär att den diskriminerande parten aktivt agerar diskriminerande. Passiv diskriminering, däremot, betyder att parten agerar diskriminerande genom att inte handla. I fokusgrupperna framkom exempel på båda formerna:

... [N]ej, vi är inte intresserade, vi vill inte ha elever från den skolan'... [D101]

Det [kan] ju vara så att det finns hinder i miljön... när det gäller tillgänglighet ... /det/ är också diskriminerande... [D31]

Då A:s äldsta barn började på dagis märkte A att 'han stod ensam och tittade – alla de andra barnen lekte med varandra och fröken pratade med dom'... 'Näe, vi talar inte så mycket med honom... han förstår inte svenska ändå'. [F9-10]

I det första exemplet är den diskriminerande parten tydligt aktiv i sitt utslutande av elever från en viss skola karaktäriserad av många elever med utländsk bakgrund. Det andra exemplet uttrycker snarare att avsaknaden av agerande (t.ex. anpassa trappor eller sanda trottoarer så att de med funktionshinder kan passera utan risk att ramla) också uppfattas som diskriminerande. Exempelen på social exkludering framstår som svårare att klassificera in som antingen aktiv eller passiv diskriminering. Slutsatsen av detta är emellertid att respondenterna upplever att diskriminering inte nödvändigtvis måste vara en aktiv handling. Även brist på handling kan uppfattas som diskriminerande.

– *Explicit och implicit diskriminering*

En del respondenter särskiljer också på explicit och implicit diskriminering. Explicit diskriminering verkar innefatta de handlingar där det inte råder något tvivel för den diskriminerade vad den andra parten har för syfte och avsikt med handlingen. Vid implicit diskriminering är dock detta inte lika tydligt.

Man kan säga att man skojar men det handlar inte om det utan bakom formuleringarna finns någon förutfattad mening. [D10]

...[T].ex. om man går på stan och så håller man sin flickvän i handen, att folk kollar eller på något sätt signalerar att detta icke är önskoärt. [D73, kvinna]

Den implicita diskrimineringen verkar upplevas som besvärlig eftersom avsikten är otydlig. Den diskriminerade måste därför på ett mer djupgående sätt ifrågasätta huruvida någon diskriminering ägt rum eller inte. Många av respondenterna uppfattade detta som svårt.

Jag tror att det kommer att bli väldigt subjektivt och framförallt inom psykiatri blir gränserna jättflytande...[F19]

Otydligheten vidgar också tolkningsutrymmet. Några av respondenterna nämner hur individens tolkning av situationen kan påverka huruvida hon uppfattat sig som kränkt eller diskriminerad. Individens egna attributionstendenser torde få större genomslag i otydliga situationer:

Jag har blivit knuffad i tunnelbanan... Han kanske hade bråttom – vi bor ändå i Stockholm... Vi är olika och tolkar saker olika... [D25]

Om t.ex. en boendestödjare kommer hem till mig och går in med skorna på och hjälper till att städa. Är det diskriminering eller bara en bondtölp som inte vet hur man skall bete sig? [F19]

Eventuellt kan implicit diskriminering också leda till ett accepterande i högre grad än explicit diskriminering eftersom det är mera osäkert om och, i sådana fall, hur den diskriminerade skall reagera.

Konsekvenser av diskriminering

Många av respondenterna sammankopplar upplevd diskriminering med negativa känslor.

Jag har som invandrare upplevt, som jag tycker själv, diskriminering väldigt djupt... Det är en tyngd som jag känner... [F3]

... det finns ju där, och en grej som på något sätt alltid finns där, alltid – och ligger och gnager, kommer att sätta sig som någon slags ohälsa, förr eller senare. [D60]

En del uttrycker även att diskriminering kan leda till beteendeförändringar. Detta tar sig främst uttryck i att man undviker eller agerar annorlunda i situationer i vilka man vet eller misstänker att man kan bli illa behandlad.

Jag tar ju inte hem folk som... Även om jag är öppen, liksom, är det inte något man pratar om öppet. [D74]

Kan oron för att bli diskriminerad leda till att man undviker vissa platser? Ja, absolut. Så funkar det. [D15]

Respondenterna uttrycker alltså att de upplever att hotet om diskriminering tvingar dem att begränsa sig – att agera annorlunda än om inte risken för diskriminering förelåg. Detta kan möjligen medföra att undersökningar om diskrimineringens omfattning i samhället underskattar fenomenets utbreddhet – de som upplever ett diskrimineringshot verkar, till en viss grad, undvika de situationer och platser till vilket hotet är anknutet.

Jag tycker det är svårt med sådana frågor /Har du blivit diskriminerad?/ för det är inte säkert att man ens vågar utsätta sig för sådana situationer där man känner att det sociala klimatet är sådant att om man talar eller visar hur läget är kan man råka ut för diskriminering. [F18]

Vissa respondenter uttrycker även hur diskriminering kan förändra individens uppfattning om sig själv och sin roll i samhället. Detta kan ta sig uttryck i form av t.ex. identitetskonflikter, inlärd hjälplöshet eller ett accepterande av särbehandlingen.

Jag diskriminerar väldigt mycket mig själv alltså. Det är en diskriminering man nästan aldrig får en fråga om... Då är det oftast jag som sätter den spärren och min diskriminering mot mig själv blir problemet. [F18]

'[A]tt det är ingen idé...', ens att försöka slå sig in i samhället... eller att försöka satsa på skolan... [D102]

Man tvingas bli stark... men, på ett annat sätt är man oerhört förvirrad och kränkt... Känner en förvirring sin egen 'sanning' och sin egen 'verklighet' – över sin identitet... [F39]

Därför att jag blivit så van att man pratar om homosexuella på ett visst sätt – så att jag nästan inte reflekterar över det själv... Det är... kan jag känna själv, det är farligt... hur man själv accepterar det på något sätt. [D66]

Materialet tillåter inte att dra slutsatser angående konsekvenserna av detta men det framstår som att det kan försvåra ytterligare för undersökningar om diskrimineringens omfattning. Exempelvis, om en individ har accepterat att bli särbehandlad kommer hon kanske inte att uppleva eller rapportera att hon blivit diskriminerad i samma utsträckning.

... [D]et kan ju vara så att man blir diskriminerad men man känner det inte själv. Man upplever det inte själv för man är så inne i ett system som diskriminerar . [F16]

3.1.2 Särskiljande drag

Det framgår av föregående avsnitt att individer med olika diskrimineringsgrunder verkar ha relativt samstämmiga uppfattningar angående diskri-

mineringens olika aspekter och konsekvenser. Likväl finns det aspekter där skillnader kan urskiljas mellan diskrimineringsgrunderna. Vi diskuterar först skillnader i former av diskriminering och sedan vilka förklaringar respondenterna har tillskrivit diskrimineringarna.

Olika former av diskriminering

De olika grupperna betonar olika former av diskriminering.

Gruppen med funktionshindrade understryker att kontakten med myndigheter ofta upplevs som diskriminerande.

Jag har lärt mig att jag alltid måste ha ett vittne med på alla möten med myndigheter och läkare. Jag måste ta kopior på allt jag skickar till alla myndigheter för så fort det blir en diskussion med en myndighetsperson kan jag som psykiatrisperson aldrig få rätt. [F17]

Det handlar ju om personer som har mycket mer kunskap än vad man själv har och då kan man ju bli klappad på huvudet eller vad jag skall säga. [F20]

Meningen i gruppen är att de är utsatta i mötet med myndighetspersoner. De är beroende av dessa personers välvilja att delge information samt av deras bedömningar och känner att det finns lite utrymme för påverkan. De uttrycker även att dessa personer kan tala över huvudet på dem vilket upplevs som kränkande.

Gruppen med funktionshinder som diskrimineringsgrund betonar även att funktionsbrister i miljön upplevs som diskriminerande.

Skolan... lokaltrafiken... där dom inte kan göra praktiska förändringar som egentligen inte är så kostsamma. [D38]

Om jag inte kommer in i en affär för att det inte går med rullstolen, då är jag diskriminerad, anser jag. [D43]

...[O]m man ska gå på stan och fika på en uteservering. De bygger upp platåer och jag vill komma dit och sätta mig vid ett bord och ta min glass t.ex. Då är jag kränkt dagligen och stundligen i så fall. [D45]

I ovanstående exempel är ansvaret diffust och det kan vara svårt att avgöra vem eller vilka som utgör den diskriminerande parten. Respondenterna upplever det dock som diskriminerande att deras behov och intressen inte uppmärksammas och beaktas.

Även gruppen med annan etnisk tillhörighet än svensk upplever ofta diskriminering i mötet med myndigheter eller arbetsgivare.

Alla svenskar fick nya jobb efter två, tre månader – vi två invandrare hade inte fått jobb efter sex månader. Det var första gången jag upplevde hur det var att bli behandlad på ett diskriminerande sätt. [F13]

För gruppen med annan etnisk tillhörighet verkar diskrimineringen dock vara beroende av kontext, d.v.s. variera mellan olika geografiska områden, vilket inte kunde noteras för t.ex. gruppen med funktionshinder. Invandrarna rapporterar att diskriminering sker från myndigheters sida och i områden som domineras av majoritetsgruppen (svenskar) men i mindre utsträckning i andra områden, t.ex. närmiljön och bostadsområdet. Exempelvis, berättar en respondent hur han blev nekad ett bankärende i centrala Stockholm men fick hjälp direkt i Sollentuna "där det finns en massa svartskallar" [F4].

Gruppen med homo- och bisexuella skiljer sig från de andra diskrimineringsgruppsgrupperna angående en aspekt: deras normavvikelse är mindre utseendemässigt explicit. Det framstår som svårare att kategorisera någon utifrån sexuell läggning än utifrån t.ex. hudfärg, uttal eller rörelsehinder. Om kategorisering är en nödvändig del av diskriminering (se föregående avsnitt) borde det alltså finnas en större möjlighet för denna grupp att undvika diskriminering. Flera respondenter beskriver även hur de håller sin sexuella läggning dold då de t.ex. söker arbete eller går på stan. Kanske är det också därför som denna grupp i mindre utsträckning betonar möten med myndigheter som diskriminerande. Det bör dock i detta sammanhang påpekas att respondenterna upplever det som påfrestande att de känner sig tvungna att dölja sin sexuella läggning för att undvika diskriminering.

Den homo- och bisexuella gruppen betonar interaktionen med personer i sin omgivning, t.ex. nära anhöriga och vänner, snarare än med personer som företräder institutioner, som sammanhang för diskriminering.

Det har mina föräldrar – min mamma – sagt till mig 'Nej, men det är inte du...' [F39]

Jag har haft föräldrar som, ibland på föräldramöte... är mest intresserade av att veta om mitt privatliv, var jag bor, vem jag bor med, var jag jobbat någonstans... [F42]

Gruppen utan diskrimineringsgrund upplever också att de blir diskriminerade om än i mindre grad än de andra grupperna. I dessa fall verkar dock diskrimineringen vara mer situationsbunden i den bemärkelsen att individen tillskrivs en egenskap eller roll i den aktuella situationen och sedan behandlas negativt utifrån denna egenskap – en situationsbunden diskriminering.

Så står alla där och trängs i en kö... så kan de släppa in sju-åtta stycken som inte ens har köpt några biljetter, när det är fullt på stället redan, bara för att de känner vakten... [D88]

Alltså, de olika grupperna skiljer sig åt angående vad och vilka sammanhang de betonar som diskriminerande.

Upplevda orsaker till diskriminering

De olika grupperna skiljer sig även aningen åt angående vad de betonar som orsaker till diskrimineringen.

Gruppen med funktionshinder nämner okunskap och överdriven välvilja som orsaker till att de upplever sig diskriminerande. Detta förklaras som att människor vill väl men underskattar den här gruppens förmågor och överskattar deras begränsningar.

Jag tror att det är väldigt få som verkligen vill diskriminera och särbehandla eller göra någon illa. Det tror jag faktiskt är undantag. Det blir fel av välvilja eller okunskap oftare tror jag. [F19]

Gruppen med annan etnisk tillhörighet än svensk betonar segregation som en av orsakerna till diskriminering. Med detta menas att minoritetsgruppen (invandrarna, i detta fall) är fysiskt avskild från majoritetsgruppen (svenskarna). Gruppen uttrycker vid flera tillfällen att bristen på möten och exponering är en försvårande faktor.

Det kanske finns en lösning på problemet med diskriminering på grund av etnisk bakgrund – att inte separera invandrare till vissa områden. [F8]

Den homo- och bisexuella gruppen betonar framförallt fördomar som orsak till diskriminering. Fördomar nämns visserligen som orsak av alla grupperna men får mer fokus i den homo- och bisexuella gruppen. Kanske för att orsaker som segregation, som diskuterats av de med annan etnisk tillhörighet, inte är lika relevanta för dem.

Den homo- och bisexuella fokusgruppen diskuterar även fördomarnas uppkomst och fortlevnad. I den diskussionen får socialisering en framträdande plats: hur föräldrar, media, skola och även andra delar av samhället uppmuntrar könsrollerna och de traditionella samlevnadsmönstren.

...[K]önsidentiteten har tryckts in i hela systemet. Det här 'pojke – flicka-mässiga tänkandet', inte bara av mina föräldrar, utan överallt ifrån... barnböcker... [F37]

Relationer mellan olika diskrimineringsgrunder och diskriminering

En viktig fråga angående diskriminering är i vilken mån en diskrimineringsgrund är förknippad med diskriminering, t.ex. i jämförelse med andra diskrimineringsgrunder.

Först och främst bör det påpekas att samma individ kan ha flera diskrimineringsgrunder (t.ex. vara både funktionshindrad och ha annan etnisk tillhörighet än svensk). Eftersom diskrimineringsgrunden verkar vara starkt knuten till diskriminering (individer verkar kategorisera och särbehandla individen utifrån den avvikande egenskap som diskrimineringsgrunden utgör, se avsnitt 3.1.1) så torde individer med flera diskrimineringsgrunder vara mer utsatta i ett större antal situationer än de som bara innefattas av en diskrimineringsgrund. Respondenterna verkar uppleva att så är fallet:

Jag har dubbelt så mycket att förlora, så att säga – eller att vinna – därför jag är både homosexuell och utlänning. [F37]

Jag har tre gånger så mycket besvär och hinder – det blir mycket fokus på mig. [F38]

En aspekt av diskrimineringsgrunden som kan påverka sambandet till diskriminering är, som beskrivs ovan, hur tydlig avvikelsen är. Alltså, i vilken mån den tillåter kategorisering. Angående hur tydlig avvikelsen är varierar det säkerligen mellan, men även inom de olika grupperna (t.ex. ett funktionshinder kan vara mer eller mindre tydligt för en betraktare). Det framstår som rimligt, och styrks också i materialet, att de som har en tydlig diskrimineringsgrund löper större risk att utsättas för diskriminering eller åtminstone har färre möjligheter att undvika det.

Få respondenter uttrycker att de diskrimineras i alla sammanhang. Tvärtom, fokuserar de på vissa sammanhang där diskrimineringen är särskilt påtaglig. En annan faktor som kan påverka relationen mellan diskrimineringsgrunden och diskriminering är, därför, till vilken grad individen befinner sig i dessa sammanhang. Angående detta kan det också variera mellan och inom grupper, t.ex. var man arbetar eller hur mycket kontakt man har med myndigheter.

En annan relevant faktor angående relationen mellan diskrimineringsgrund och diskriminering är maktförhållandet mellan de diskriminerande

och de diskriminerade parterna. Makt kan i detta avseende exempelvis ses som i vilken utsträckning den diskriminerade kan hävda sin rätt, påverka eller opponera sig mot diskrimineringen. Även om detta är svårt att uppskatta utifrån materialet, framstår det som om t.ex. vissa funktionshinder eller bristande språkkunskaper kan leda till extra utsatthet i en sådan konflikt.

Alltså, att ha fler diskrimineringsgrunder än en borde leda till extra utsatthet. Det varierar troligen mellan grupper, men även inom grupper, i vilken mån diskrimineringsgrunden leder till kategorisering, hur ofta individen befinner sig i diskriminerande sammanhang samt i vilken grad individen kan påverka situationen.

3.1.3 Relationer och samband

I fokusgrupperna och intervjuerna framkommer en del andra begrepp särskilda från men ändå knutna till diskriminering. Jämförelser mellan diskriminering, kränkningar och trakasserier görs senare (avsnitt 3.3 och 3.2) och kommer inte att behandlas under denna rubrik.

Diskriminering: kategorisering och fördomar

Många respondenter tar upp kategorisering då de diskuterar diskriminering. De beskriver kategorisering som att människor sorterar in andra i fack. De verkar uppleva att de själva sorteras in i en atypisk kategori p.g.a. en avvikande egenskap (t.ex. annan etnisk tillhörighet eller sexuell läggning). De uttrycker också hur de själva kategoriserar människor.

... [J]u äldre man blir, så märker man också att man själv – alltså tyvärr, och det är ingen rolig sida att se – att man själv kategoriserar snabbt... [F36]

Att kategorisera verkar alltså inte vara något unikt för individer i majoritetsgruppen utan framstår snarare som något universellt. I materialet är sambandet mellan kategorisering och diskriminering otydligt. En fråga är dock vad det finns för relation mellan dessa två begrepp? Denna fråga väcks även i fokusgrupperna:

Det gör man ju hela tiden – kategoriserar – Frågan är var gränsen går när det gäller /blir/ diskriminering... [F36]

Det framstår som tydligt i materialet, bl.a. i citatet ovan, att kategorisering och diskriminering är två skilda begrepp och att kategorisering inte nödvändigtvis behöver resultera i diskriminering. Respondenterna uttrycker även att kategorisering sker ständigt, både av andra och av dem själva. Det förefaller sålunda som orimligt att kategorisering alltid ger diskriminering som utfall. I sådana fall skulle diskriminering vara ett dominant inslag i alla människors vardag men så verkar inte vara fallet. Dessutom, om kategorisering främst är en sorteringsmekanism, vilket har antytts, är det dunkelt på vilket vis detta leder till diskriminering. Det framstår som om någon komponent fattas i ekvationen. Respondenterna väcker tankar angående vad denna komponent kan utgöras av:

Då blir man placerad i facket precis med den förutfattade meningen... [F16]

Ovanstående citat uttrycker att kategorisering verkar sammanfalla med vissa föreställningar om kategorin. Alla grupper uttrycker, både implicit och explicit, att bli kategoriserad även innebär att omvärlden har vissa föreställningar om kategorins medlemmar. Respondenterna diskuterar i

termer såsom "fördomar" och "förutfattade meningar". Kategorier verkar alltså i slutändan inte vara värdeneutrala utan är sammankopplade med vissa förväntningar, föreställningar och värderingar. Respondenterna upplever att de kategorier som de sorteras in i är sammankopplade med negativa föreställningar. Kategorisering verkar alltså vara något frekvent förekommande både i och mellan minoritets- och majoritetsgrupper. En skillnad kan emellertid vara att minoritetskategorier i högre utsträckning är sammankopplade med negativa föreställningar och värderingar än majoritetskategorier. Kanske för att majoriteten har mer mandat att avgöra vad som är önskvärt och icke önskvärt? Alltså, diskrimineringsgruppsgrupperna placeras i negativa kategorier.

Det framkommer i materialet att diskriminering verkar innebära att bli negativt behandlad utifrån grupptillhörighet. Diskriminering verkar således, i regel, innefatta någon form av handling av den diskriminerande parten (t.ex. att neka inträde på krogen). Negativ kategorisering verkar därmed vara otillräckligt för att förstå diskriminering eftersom negativa föreställningar om en grupp inte nödvändigtvis behöver leda till att individen agerar utifrån dessa föreställningar. Dessutom uttrycker materialet att även minoritetsgrupper ofta har negativa föreställningar om majoritetsgruppen (t.ex. invandrare vill inte umgås med svenskar). Trots detta förefaller det som relativt ovanligt att majoritetsgruppen känner sig diskriminerad i det avseendet. Det verkar alltså finnas faktorer som påverkar huruvida föreställningar resulterar i agerande och därmed i diskriminering. En sådan faktor kan vara makt. Möjligen besitter majoritetsgruppen större möjligheter och makt att agera utifrån sina föreställningar och därmed diskriminera minoritetsgruppen än tvärtom. I mötet mellan individ och myndighet är maktbalansen extra tydlig. Makt kan därmed möjligen vara en faktor som påverkar huruvida negativa föreställningar om en kategori leder till diskriminering. Det finns säkert många andra individuella och kontextbaserade faktorer som samspelar i detta men dessa är, om de finns, betydligt svårare att urskilja ur materialet.

Sammanfattningsvis, kategorisering och fördomar verkar vara allmänt förekommande fenomen men även centrala begrepp för att förstå diskriminering. Ingen av dem verkar dock allena vara tillräcklig. Ytterligare faktorer verkar vara inblandade, bl.a. maktförhållande.

Stereotypers och fördomars fortlevnad

Stereotyper och kategorisering verkar alltså vara centrala begrepp för att förstå diskriminering (se tidigare avsnitt). Många respondenter uttrycker en frustration över att bedömas utifrån stereotyper och fördomar om dessa. De uttrycker dock även besvikelse över hur svåra dessa verkar vara att bryta eller omformulera. Ofta då människor inser att de har fel, rättar och anpassar de sig efter de nya betingelserna. Angående stereotyper och kategorier verkar dock inte detta vara den givna reaktionen. Flera respondenter uttrycker att när de inte uppfyller människors förväntningar på kategorin så leder det inte till att kategorin omformuleras utan snarare verkar ett undantag till kategorin skapas. Alltså, huvudkategorin består men en subkategori bildas där undantaget sorteras in.

En journalist från den stora tidningen – kommer hem och vill intervjua mig om min erfarenhet i samhället i Sverige – och sen säger hon 'Nej, du tänker inte som en invandrare...' [F3]

...[M]en du är ju inte den normala somaliska tjejen – eller normala muslimska tjejen’... det spelar ingen roll vad man säger för dom har ju ändå den här bilden... då tycker dem ’men du är ju så speciell’ ... [D20]

Om detta är sant kan det vara en försvårande faktor i arbetet mot diskriminering. Vissa respondenter verkar i alla fall uppleva det på det viset.

Många respondenter, framförallt inom den homo- och bisexuella gruppen och de med annan etnisk tillhörighet än svensk, betonar medias roll som skapare men också födare av stereotyper och fördomar. De beskriver att media har en stor roll i vilka förväntningar människor har på olika grupper och varför dessa är så svåra att förändra. En del respondenter, framförallt i den homo- och bisexuella gruppen, betonar även andra socialiseringsfaktorer såsom skolan och familjen. Kategorier och fördomar verkar således inte vara slumpmässiga eller individuella. Tvärtom, verkar de representeras av och förstärkas av många strukturer och institutioner i samhället i stort.

Mobbning

Mobbning är ett annat begrepp som är närliggande till diskriminering och som diskuteras i materialet.

Mobbning verkar vissa respondenter uppleva vara ett fenomen som är knutet till framförallt skolmiljön. *”’Mobbade’ gjorde man ju i plugget”* [D44]. Möjligen grundas denna uppfattning på att det är i den miljön som det vanligast förekommer och som media fokuserar på i sin rapportering.

Liksom diskriminering tycks mobbning innefatta negativa handlingar men till skillnad från diskriminering verkar detta inte, i samma mån, vara baserat på grupptillhörighet.

[J]ag tycker inte att det är diskriminering då man hoppar på en person, då är det mer mobbning”. [F23]

Mobbning är väl en typ av särbehandling även om det är på annat sätt... Var går gränsen mellan mobbning och diskriminering? Alltså mobbas någon som inte har något tydligt handikapp medan den som är handikappad ’diskrimineras’. [F20-21]

Mobbning tycks alltså vara riktad mot en enskild person och inte vara lika beroende av kategorisering. Någon respondent nämner även att diskriminering kan vara omedvetet medan mobbning inte är det i samma utsträckning.

Du pratade om mobbning... då tycker jag att trakasserier och mobbning är något för sig och diskriminering något annat. Jag upplever att ’diskriminering’ är mer omedvetet. [F21]

Respondenterna verkar således uppfatta mobbning som ett negativt beteende mot en enskild individ där grupptillhörigheten inte har en lika central roll som vid diskriminering.

3.2 Relation till begreppet trakasserier

I syftet att möjliggöra validering av frågor kring självrapporterad diskriminering med utgångspunkt från bl.a. frågorna i folkhälsoenkäten lades vid planeringen av undersökningen speciell vikt på två begrepp som ansågs relaterade till diskriminering: trakasserier och kränkning. Resultat

angående relationen mellan begreppen diskriminering och trakasserier tas upp i detta avsnitt och mellan begreppen diskriminering och kränkning i nästa avsnitt.

De olika grupperna verkar ha en relativt samstämmig syn på begreppet trakassering och hur det relaterar till diskriminering. Först och främst uppfattas det som något starkare och kraftfullare än diskriminering:

...[T]rakasserier och mobbning känns mer elakt. [F21]

...[D]et låter väldigt starkt. [F24]

Dessutom verkar trakasserier förutsätta någon form av kontinuitet. Alltså, det är något som är återkommande. Detta uttrycktes visserligen även i diskussionen om diskriminering i den bemärkelsen att t.ex. en individ ofta kände sig diskriminerad i kontakten med vissa myndigheter. Angående trakasserier verkar dock kontinuiteten avse att samma person om och om igen angriper någon.

...[F]örföljelse av någon. [D10]

...[D]et är mer systematiskt på något sätt. [F21]

Det kan vara återkommande ord som sägs hela tiden. [D2]

Respondenterna anser dessutom att trakasserier ofta är något medvetet. Detta till skillnad från diskriminering vilket respondenterna uppfattade som i hög grad omedvetet (se avsnitt 3.1.1).

Jag tror inte att någon medvetet diskriminerar människor. Däremot så trakasserar man människor medvetet. [F21]

Trakasserier är aldrig omedvetna utan det är ett medvetet val man gör för att komma åt en person på ett eller annat sätt... [D112]

En annan väsentlig skillnad mellan diskriminering och trakasserier tycks vara att diskriminering förutsätter någon form av grupptillhörighet medan så inte behöver vara fallet vid trakasserier. Flera respondenter uttrycker hur trakasserier har en individ som mål snarare än en grupp. En individ kan förvisso trakasseras på grund av en diskrimineringsgrund (t.ex. etnisk tillhörighet) men det kan även finnas andra orsaker och skäl bakom trakasserierna.

...[D]et är riktat mot en person. Diskriminering är att behandla en viss typ av människor på ett sätt... [F21]

Trakasserier upplevs alltså som något mer aktivt, medvetet och starkare än diskriminering. Dessutom verkar det inte vara baserat på grupptillhörighet eller kategorisering i lika hög grad. Diskriminering verkar kunna uttryckas som trakasserier men kan även ta många andra uttryck. På motsvarande sätt förefaller inte trakasserier behöva innefatta diskriminering. De två begreppen verkar således inte till fullo beskriva samma fenomen.

3.3 Relation till begreppet kränkning

I detta avsnitt presenteras resultat angående uppfattningar om begreppet "kränkning" samt hur de relaterar till diskriminering.

Relativt unisona uttryck framkommer i de olika grupperna. Liksom trakasserier uppfattas kränkningar som något väldigt starkt.

Jag tror att vi som svenskar har mycket svårare och mycket längre till att använda ordet 'kränkt'. För oss är det väldigt starkt ord ... [D114]

Till skillnad från diskriminering och trakasserier, vilka i hög grad beskriver negativa beteenden, verkar kränkningar vara mer sammankopplat med en känsla. Alltså, diskriminering och trakasserier uttrycker i högre grad någons aktion medan kränkning kanske snarare hör samman med individens reaktion.

...'[K]ränkt' är ett väldigt bra ord att använda som en känsla... [F24]

Diskriminering beskriver en handling... vilket kan leda till att denna någon känner sig kränkt. [D28]

Att bli kränkt kan således vara den diskriminerades emotionella reaktion på att bli diskriminerad, vilket också uttrycks på flera platser i materialet, men den diskriminerade kan även reagera på andra sätt. Dessutom kan individer känna sig kränkta utan att det föregås av någon diskriminering. Känslan att bli kränkt verkar nämligen inte vara direkt kopplat till någon grupptillhörighet vilket diskriminering verkar vara (se avsnitt 3.1.1). Tvärtom, framstår en kränkning snarare som ett angrepp på den enskilda individen än på gruppen eller grupptillhörigheten.

...[O]m jag skulle bli kränkt, då är det väldigt mycket 'personligt övergrepp'... [D20]

Om en handling är grundad på exempelvis hudfärg eller funktionshinder är den diskriminerande... om en handling däremot är grundad på att 'du är du', då är det mer en personlig kränkning. [D28]

...[V]äldigt personligt... Någon har trampat på mitt sätt att vara... och den jag är. [D59]

Sammanfattningsvis, kränkning verkar mer uttrycka hur en handling upplevs känslomässigt av den drabbade medan trakasserier och diskriminering i högre grad beskriver handlingar. Liksom trakasserier, men till skillnad från diskriminering, är kränkningar inte absolut kopplade till individens grupptillhörighet. Därför, och för att känna sig kränkt är en av många potentiella känslomässiga reaktioner på ett negativt beteende, är sambandet mellan diskriminering och kränkningar inte givet. Kränkningar behöver inte nödvändigtvis vara diskriminerande och tvärtom.

3.4 Sammanfattning: jämförelse av begreppen

Av de föregående tre avsnitten framgår det att begreppen diskriminering, trakassering och kränkning inte beskriver samma fenomen och de är således inte synonymer. Trakasserier upplevs som något mer aktivt, medvetet och starkare än diskriminering, och är inte nödvändigtvis baserat på grupptillhörighet eller kategorisering. Inte heller kränkningar är med nödvändighet kopplade till individens grupptillhörighet. Dessutom verkar kränkningar mer vara hopkopplade med upplevelser, med en betoning på den känslomässiga aspekten.

Diskrimineringsakter verkar kunna uttryckas som både trakasserier och kränkningar men – som sagt ovan – behöver inget av dessa två sistnämnda fenomen i sig innebära diskriminering. I innebörden av begreppet diskriminering tillkommer två saker. Dels ett stadigvarande kognitivt schema som baseras på kategorisering och negativa värderingar (fördomar), med

den konsekvensen att några av förutsättningarna för diskriminering kan vara latent. Dels existensen av en högre maktposition hos den diskriminerande parten att göra detta schema gällande i verkliga förhållanden, vilket i sin tur ofta innefattar att de diskriminerade har begränsade möjligheter att opponera sig emot diskrimineringen.

Ytterligare ett begrepp som förekom i undersökningen, mobbning, verkar vara riktat mot en enskild person och är inte lika beroende av kategorisering. Antagligen har det ungefär samma betydelse som trakasserier: negativt beteende mot en enskild individ där grupptillhörigheten inte har någon avgörande roll.

3.5 Validering av frågor

Ett av undersökningens syften var att utvärdera följande tre frågor härstammande från folkhälsoenkäten. Dessa tre frågor innefattades i den frågeguide som användes som utgångspunkt för fokusgrupperna och djupintervjuerna (se bilaga 1).

Fråga 1. Har du under de senaste tre månaderna blivit behandlad/bemött så att du har känt dig kränkt?

Fråga 2. Av vilken orsak blev du behandlad/bemött så att du kände dig kränkt? (Svarsalternativen: Etnisk bakgrund, Kön, Sexuell läggning, Ålder, Funktionshinder, Religion, Annat (öppen fråga), Vet ej.)

Fråga 3. Av vilken/vilka blev du behandlad/bemött så att du kände dig kränkt? (Svarsalternativen: Sjukvården, Skolan/Arbetet, Arbetsförmedlingen, Polisen/Rättsväsendet, Socialtjänsten, Försäkringskassan, Affärer/Restauranger, Bank/Försäkringsbolag, Hyresvärd/Bostadsförmedlare, Nära anhörig, Okänd person på allmän plats, Annat (öppen fråga).)

I frågorna används genomgående 'kände/t dig kränkt' som uttryck att mäta diskriminering med. En motivering för detta kan finnas i diskrimineringslagstiftningen, där diskriminering beskrivs som ett beteende som kränker den enskildes värdighet. Som det förklaras i Frykman (2005:49), avser frågor om kränkande behandling och bemötande fånga respondentens eventuella upplevelse av en händelse, alltså mäta förekomster av självupplevda diskrimineringsakter.

Då det av analysen i de tidigare avsnitten framstår som att begreppen diskriminering och kränkning inte är helt synonyma, kan en diskussion föras huruvida det kan finnas bättre indikatorer på diskriminering än kränkning. En utgångspunkt för diskussionen kan vara vad som avses med självupplevd diskriminering.

Medan kränkning kan vara ett resultat av en diskrimineringsakt, kan det finnas två ytterligare former av diskriminering som inte omfattas av kränkning: (i) de diskrimineringsakter som inte leder till någon kränkning på grund av att personen i fråga inte kände sig kränkt men akten ändå var en diskriminering; och (ii) handlingar som är diskrimineringsakter men som inte upplevs som sådana av individen (t.ex. för att hon accepterat att särbehandlas, se avsnitt 3.1.1.).

Med fokus på självupplevd diskriminering faller inte förekomster av diskrimineringsakter från (i) eller (ii) in under uppmätt diskriminering om

begreppet "kände/t dig kränkt" används. Detta kan leda till att förekomster av diskriminering i samhället underskattas i undersökningar som använder denna fråga. Det finns även en överskattning, eftersom frågan mäter andra förekomster av kränkning än de som förekommer i samband med diskriminering. Det finns alltså två motverkande felkällor, och deras storlekar är okända.

Det är möjligt att frågorna introduceras i ett sammanhang eller med t.ex. en inledande text där det tydligt framgår för respondenten att det är diskriminering som avses. Men, att använda ett begrepp som inte fullständigt korresponderar mot diskriminering kan eventuellt skapa förvirring hos respondenten och påverka precisionen i mätningen. Eventuellt behöver fler undersökningar göras för att fullständigt och med större säkerhet kunna fastställa huruvida begreppet kränkning är en god indikator att använda i enkäter om diskriminering. Denna rapport visar emellertid att även om de två begreppen är överlappande är de likväl inte synonyma.

Angående Fråga 1 framkom det också att formuleringen 'blivit behandlad/bemött så att du har känt dig kränkt' är bättre än om man använt 'varit utsatt för kränkande behandling', vilket är en otillfredsställande blandning mellan den känslomässiga sfären till vilken kränkning är knuten och en akt som begreppet behandling tyder på.

Däremot är jag inte lika glad över att man använder det som "kränkande behandling". Det förlorar lite sin innebörd. [F24]

Jag tycker att det är bättre att omformulera frågan till: Har du känt dig kränkt ... istället för "blivit utsatt för kränkande behandling". [F26]

Fråga 2 kan hos respondenter väcka oro och ovilja att svara eftersom den kräver att man klassificerar sig själv och den diskriminerande parten i diskrimineringsklasser – något som en diskriminerad person kan ha starka anledningar att vilja undvika.

Alltså hur jag upplevde ... nu måste jag gissa varför personerna kränkte mig eller varför jag blev kränkt känner jag. Då måste jag på något vis ha en förutfattad mening om den andra personen känner jag direkt. Då måste jag placera in den personen i ett fack (den som brukar kränka). Det blir då en ganska laddad fråga för mig. ... jag måste placera in den som kränker mig i någon sorts diskrimineringsfack. Så det finns två djup för mig... För annars så placeras man in sig bara i ett fack eller någonting. ... På något vis som om det är ok att bli kränkt nästan. [F28-29]

...[D]är kommer det in att man ska sätta ett namn på någonting man inte är säker på ... Ja jag tycker att folk inte ska behöva kategorisera ... Man slipper rama in en känsla. Men ibland är det väldigt tydligt men inte alltid. [D13-14]

Den ena har av någon orsak som man inte vet kränkt den andra. Egentligen kanske det inte tillhör någon av de sex grundorsakerna. Frågan är om den som känt sig kränkt börjar leta efter någon orsak. Jag vet inte. Kanske en sådan fråga skulle vara mera öppen? [D117]

Det finns således anledningar att söka alternativ till att ställa Fråga 2 än på det sätt som man gör i folkhälsoenkäten och liknande enkäter.

Angående Fråga 3 uttrycker respondenterna att några svarsalternativ fattades, t.ex. fritidsorganisationer, vänner och pub/krog/dansställe. Dessutom

kommenterar de att den diskriminerande parten även kan vara en känd person på allmän plats.

3.6 Sammanfattning och slutsatser

3.6.1 Vad innebär diskriminering?

Ett av syftena med föreliggande undersökning var att ge ökad förståelse och kunskap angående självupplevd diskriminering. Rapporten visar att deltagarna, oavsett diskrimineringsgrund, tenderar att uppfatta diskriminering som ett negativt beteende baserat på gruppstillhörighet. Diskriminering verkar innefatta att den diskriminerade sorteras in i en kategori som är förknippad med negativa föreställningar. Eftersom diskriminering främst upplevs som en handling, verkar den dock uppstå först då en individ agerar utifrån sin kategorisering och negativa föreställningar. I rapporten nämns makt som en möjlig faktor som kan påverka huruvida negativa föreställningar leder till agerande (se avsnitt 3.1.1). Alltså, individer med en högre maktposition kan ha större möjligheter att tillämpa sina föreställningar i reala situationer. Framtida studier kan mer djupgående undersöka vilken roll maktposition och andra individuella och kontextbaserade faktorer har i detta sammanhang.

3.6.2 Skillnader mellan och inom olika grupper

Även om de olika grupperna har en gemensam syn på den generella innebörden av diskriminering, betonar de olika former, sammanhang och orsaker. Exempelvis framhäver gruppen med funktionshinder passiv diskriminering (t.ex. att åtgärder inte genomförts för att göra miljön funktionell för dem) i något högre grad än de andra. Gruppen med annan etnisk tillhörighet betonar segregation betydligt mer än de andra grupperna. I denna diskussion lanseras integration som en lösning på diskrimineringsproblemet. Det kan vara värt att påpeka i detta sammanhang, även om det inte uttrycks i materialet, att t.ex. män och kvinnor alltid levt väl integrerade men likväl finns det många rapporter som hävdar att kvinnor diskrimineras. Detta skulle kunna antyda att möte och integration inte är en fullständig lösning. Möjligen är det också centralt under vilka förutsättningar man möts. Om mötena sker i kontext där den ena gruppen t.ex. har mera makt kanske det inte resulterar i minskad diskriminering utan i att strukturerna förstärks? Ett förslag för framtiden är att fylla på med pusselbitar beträffande i vilka sammanhang de olika formerna uppträder och vilka aktörerna är i dessa sammanhang.

Ett annat syfte med undersökningen var att undersöka hur olika diskrimineringsgrunder relaterar till varandra. I denna rapport uppmärksammas kategorisering, fördomar och makt som centrala koncept för att förstå, t.ex. hur diskrimineringsgrunderna relaterar till varandra och till diskriminering i allmänhet. För att mer djupgående kunna fastställa sambanden måste kanske diskrimineringsgrunderna undersökas mer i detalj. Det förefaller nämligen som om det kan finnas en spridning inom grupperna. Exempelvis kan olika former av funktionshinder vara förknippade med olika fördomar. Alltså, det kan finnas ett värde i att utifrån identifierade koncept även granska diskrimineringsgrunderna var och en för sig, mer i detalj, för att sedan kunna dra större slutsatser om relationerna dem emellan och till diskriminering.

3.6.3 Diskriminering och närliggande begrepp

Ett ytterligare syfte med undersökningen var att relatera diskriminering till närliggande begrepp såsom trakasserier och kränkningar. Diskriminering verkar upplevas som negativt beteende baserad på gruppstillhörighet. Trakasserier, däremot, verkar snarare vara riktad mot en enskild individ. Dessutom uppfattas det som starkare, mer medvetet och kontinuerligt. Angående kränkningar verkar en handling bli en kränkning endast om individen reagerar genom att känna sig kränkt. Alltså, de tre begreppen är närliggande men slutsatsen i denna undersökning är att de ändå inte är fullständigt synonyma.

De olika begreppens betydelser är centrala för valideringen av frågorna från folkhälsoenkäten (se avsnitt 3.5). Enligt resultaten i denna undersökning finns det en risk att all diskriminering inte innefattas i en undersökning som har "känt dig kränkt" som utgångspunkt. Denna utgångspunkt riskerar att missa de former av diskriminering som inte resulterar i att individen känner sig kränkt eller de former av diskriminering som inte uppfattas av individen (t.ex. för att individen accepterat särbehandling). Den sistnämnda formen innefattas visserligen kanske inte i definitionen "självupplevd diskriminering" men den kan likväl vara viktig, t.ex. angående hälsa (i rapporten framstår accepterade som en möjlig konsekvens av diskriminering, se avsnitt 3.1.1). Nästa avsnitt innehåller ytterligare faktorer att överväga då diskriminering skall mätas.

4 Några rekommendationer

Syftet med föreliggande undersökning var bl.a. att skaffa underlag för eventuell framtagning av en indikator för diskriminering, som ett alternativ till det sätt som hittills används i bl.a. folkhälsoenkäter (avsnitt 3.5). Då det är ett arbete som ligger efter denna studies slut tar vi bara översiktligt upp några överväganden och rekommendationer om två alternativa sätt att mäta diskriminering. Det gäller dels mättekniska resultat och tumregler om att ställa känsliga frågor, dels det redan nämnda alternativet om att bygga upp en indikator med vilken diskriminering kan mätas.

4.1 Känsliga frågor

Såväl föreliggande undersöknings resultat som några aspekter av dess genomförande visar på att diskriminering är ett komplext och känsloladdat fenomen. Exempelvis ligger begreppet semantiskt nära begreppen kränkning, trakassering och mobbning. Förekomster av diskriminering väcker starka känslor och det var svårt att rekrytera deltagare till fokusgrupper med detta ämne. Detta väcker frågan hur känsliga ämnen skall hanteras i undersökningar. Litteraturen om mättekniska aspekter inom surveymetodologin är relativt väl fylld med resultat kring, och tekniker för, att ställa känsliga frågor. En översikt hittar man i kapitlet 9 av Tourangeau, Rips och Rasinski (2000), men även andra, mer praktiskt inriktade, böcker behandlar ämnet i en viss utsträckning (t.ex. Dahmström, 2005). Bland annat kan följande nämnas om svårigheter och möjligheter:

- Känsliga frågor, ställda på ett olämpligt sätt, leder till bortfall: partiellt bortfall (respondenten hoppar över frågan utan att besvara den) eller individbortfall (respondenten avbryter sitt deltagande i undersökningen, t.ex. inte skickar iväg den, till en viss del ifyllda, enkäten). De svar som saknas blir alltså troligtvis sådana som skulle indikera en förekomst av det känsliga fenomenet. Av den anledningen leder olämpligt ställda känsliga frågor till en underskattning på den variabel de är avsedda att mäta.
- Anledningen till en respondents vägran till att svara på den känsliga frågan kan vara att respondenten vill skydda sig från att hamna i en situation där hon eller han skulle behöva exponera sig genom att lyfta upp en känslomässigt otrevlig upplevelse in i det öppna. Det är även i övrigt en vanlig mänsklig reaktion att – förutom med valda personer eller i valda situationer – undvika att ta upp otrevliga upplevelser.
- Dock kan inledande frågor ställas som förbereder respondenten genom att introducera ämnet och försiktigt leda in på det känsliga området. Riktade mättekniska studier kan utföras för att säkerställa att åtgärden ger den önskade effekten (se nästa punkt). Erfarenheter med att ställa känsliga frågor om utsatthet för brott (även det en känslig fråga) visar att en sådan åtgärd kan hjälpa till.

En rekommendation för fortsatt metodologiskt arbete kan vara att genomföra mättekniska studier med syften att utröna effekten av frågornas på-

verkan på bortfall samt att testa hur olika frågeformuleringar påverkar respondenterna.

4.2 Om möjligheten att bygga en indikator för diskriminering

Ett annat förslag är att bygga en indikator för diskriminering genom att ställa lämpliga frågor som belyser enstaka aspekter av diskriminering (s.k. items) men som undviker att ställa en enda direkt fråga. Tillvägagångssättet bygger på psykometrisk teori och en viktig uppgift i praktiken är att finna lämpliga items. Då dessa identifieras och resultaten samlas in är det möjligt att sammanställa dem, eventuellt med en omvägning, till en gemensam indikator för en respondents utsatthet för diskriminering.

Föreliggande rapport, genom sitt ursprungliga, råa datamaterial, kan ge idéer om vad dessa items skulle kunna innehålla. Ett tänkbart steg att rekommendera för det senare skede i vilket indikatorn är skapad är att verifiera den genom att undersöka dess reliabilitet och validitet.

5 Referenser

Dahmström, K. (2005). Från datainsamling till rapport – att göra en statistisk undersökning. Lund, Studentlitteratur.

Frykman, J. (red.) (2005:49). Särbehandlad och kränkt? En rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Glaser, B. (1998). Doing grounded theory: Issues and discussions. Sociology Press, CA.

Tourangeau R, Rips L. J. och Rasinski K. (2000). The psychology of survey response. Cambridge University Press.

6 Bilagor

Bilaga 1 Frågeguide

Bilaga 2 Utskrift av fokusgrupper

Bilaga 3 Utskrift av djupintervjuer